

УДК 81 373.612.2 Валентина Тихоша (Херсон)

СИСТЕМА ОБРАЗНО-ТРОПЕЇЧНИХ ЗАСОБІВ ЛІРИКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У статті досліджено образно-тропеїчні засоби поезії Лесі Українки. Ключові слова: епітет, порівняння, метафора.

The article examines linguo-imaginative works of Lesya Ukrainka. Key words: epithet, simile, metaphor.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) – відома талановита поетеса, одна з найвидатніших дочок свого народу. Письменниця плідно працювала на літературній ниві тридцять три роки, проживши всього сорок два. Уже перші її твори дістали високу оцінку І. Я. Франка: "Від часу Шевченкового "Поховайте та вставайте, кайдани порвіте" Україна не

Розділ III. Когнітивна лінгвістика і поетика

303

чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини..." [3, с. 247]. Літературознавці активно вивчали творчість Лесі Українки з погляду ідейного змісту, жанру, способів римування тощо. Мова поетичних творів Лесі Українки досконало не вивчалася, за винятком окремих зауважень до аналізу її творів за шкільною програмою. Тому тема нашої статті є актуальною. Вивчення мови лірики поетеси послужить збагаченню й очищенню сучасної української мови. Мова художньої літератури – це не звичайна мова вербальних понять, а мова образів, матеріальність яких виявляється у мовній будові твору. "Образність – найхарактерніша особливість художнього відтворення дійсності" [5, с. 279]. Л. В. Щерба метою і завданням вивчення мови художнього твору вважав "показ тих лінгвістичних засобів, через які виражається ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст літературних творів" [5, с. 279]. При первинному читанні художнього тексту створюються певні враження, але проникнення в глибинний його зміст можливе тільки за умови, якщо реципієнт "прочитає" його особливу словесну мову. О. О. Потєбня підкреслював "Мова є не тільки матеріалом поезії,... але й сама поезія, а між тим поезія в ній неможлива, якщо забути наочне значення слова" [1, с. 157]. Художній текст являє собою складну структуру. У ньому виділяються різні, але взаємопов'язані рівні: ідейно-естетичний, жанрово-композиційний і власне мовний як естетична мовленнєва система. Мовний рівень художнього тексту – це функціонуюча в ньому і дана в композиційному розвитку система зображувальних засобів мови, за допомогою яких виражається ідейно-естетичний зміст літературного твору. Мовний рівень виявляє різні яруси: фонетичний, лексичний, фразеологічний, словотвірний, граматичний, образно-тропеїчний, які в художньому тексті перетворюються в механізм естетичного впливу на читача і визначають силу такого впливу. У цій статті розглянемо лише образно-тропеїчні засоби мови Лесі Українки. Розуміння багатозначності, пластичності слова дає ключ для осягнення всієї системи тропеїчності мови. Тропи слід розглядати як явище не тільки літературне, але й мовне, оскільки воно базується на перенесення, повороті значень у двочленному порівнянні. До образно-тропеїчного ярусу мовного рівня художнього твору перш за все відносимо метафори, порівняння та епітети. Наявність у художньому творі метафор поряд з іншими тропами дає змогу краще відтінити риси предмета або явища, досягати більшої точності та образності, особливо яскраво виявляти оцінку зображуваного. Багато метафор у творчості тих

письменників, які дуже емоційно й гостро ставляться до зображуваного, прагнуть охопити всю складність життя й передати його з великим ліризмом. Не менш сильним і специфічним забарвленням для мови художньої літератури визначається порівняння, яке будується на мовній основі. У ньому два явища наближуються на основі знайдених загальних ознак з метою кращого розкриття одного за допомогою іншого. Причому наближення ці об'єктивно значущі і в той же час індивідуальні: вони відбивають особливе бачення світу. Уживанням у художньому стилі порівнянь досягається творення образності: пояснення одного предмета або явища за допомогою іншого, подібного до нього, у якому потрібна авторові риса виступає дуже яскраво. Порівняння увиразнюють зображуване, роблять його більш наочним, виявляють ставлення письменника до нього. Уживання епітетів у художньому творі виділяє в зображуваному якусь характерну рису чи ознаку, індивідуалізує та викликає певне ставлення до нього. Здебільшого епітети належать до найпростіших тропів. Ним може стати в художньому тексті фактично всяке слово, що характеризує, визначає поняття, яке підкреслює його основні якості.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

304

У Лесі Українки мовна картина світу дуже багата. Вона використовує велику кількість різноманітних тропів, які допомагають поринути у вірш, повністю заглибитись у нього, відчутти весь біль і радість поетеси. У використанні епітетів Леся Українка спочатку йшла від традиційних, часто вживаних образних висловлювань, від фольклору. Проте створювала й свої, що надавали її поезіям особливого відтінку. Епітети не лише підсилюють ідейно-політичне спрямування твору і свідчать про авторське ставлення до зображуваного, а створюють також відповідну звукову атмосферу. Кожен епітет вагомий, зримий і має особливу стилістичну вагу. Зустрічаються епітети сталі, фольклорного походження, але вжиті рідко і з великим тактом. Так, любов поетеси до батьківщини, до рідного краю проявляється в традиційних епітетах, які виражені якісними прикметниками: садочки рясні, діброви темні, ниви ясні, рідні пісні, світ широкий, чисте поле, рідна хата, синє море та ін. [2, с. 55]. Капіталістичний світ, до боротьби з яким закликала Леся Українка, виступає в поезіях в образі темних сил природи. Наприклад, у вірші "Досвітні огні" переважають холодні, темні барви: ніч – темна; крила – чорні широкі; сила – темна; темнота – тяжка [2, с. 26]. Основне символічне значення чорного кольору, як траурного, наклало відбиток на емоційно-психологічне сприйняття всього того, що має чорний колір, його відтінки та процеси, що призводять до потемніння. Чорний колір вважається символом злих сил, нещастя, трагізму. І тому поетеса показує, що той час, в якому вона жила, був темним, гнітючим, але в кінці твору прояснюють час "досвітні вогні" – надія на краще майбутнє: огні – досвітні, переможні, урочі; мла – досвітня [2, с. 26]. Для підсилення окремих висловлювань, для піднесення їх емоціональності чи підкреслення певних рис предмета або явища служить поєднання двох чи більше епітетів: 1. І все-таки до тебе думка лине, Мій занашащений, нещасний краю! [2, с. 13] 2. ...світ наш красний, вільний Темницею здавався давнім людям [2, с. 13]. 3. Була весна весела, щедра, мила... [2, с. 13]. 4. Німої матері проречистії діти [2, с. 63]. 5. О Господи, рятуй Оцю заблукану, нещасну душу [2, с. 75]. 6. Я знаю се, і жду страшних ночей... Гарується ясна і тверда криця [2, с. 80]. 7. Я чула голоси одважні, вільні [2, с. 83]. 8. Серпанком чорним жалібниці-мрії Мені покрили очі, змеркнув світ, і

залунали скарги жалібнії Моїх покинутих пісень-сиріт [2, с. 90]. 9. Хвиля йде, вал гуде – білий, смілий, срібний, дрібний нападе... [2, с. 215]. 10. Хвиля смутна, каламутна, вже не ясна, вже не біла відпливає посумніла... [2, с. 215]. Метафора ставить за мету конкретизувати уявлення про предмет, про який йдеться шляхом вказівки на певну його ознаку, що висувається на перший план. Вказує на цю ознаку у непрямій формі, не безпосередньо її називаючи, а шляхом заміни її словом, що містить у собі ознаку. У метафорі дуже важко виділити показ, опис від оцінки. Елемент оціночності присутній завжди. Усі справжні митці вводять цей троп у свої твори. Тому Леся Українка, яка є не тільки талановитою письменницею, але і майстром художнього слова, часто використовує його.

Розділ III. Когнітивна лінгвістика і поетика

305

Метафоричність Лесі Українки багата й особлива. Майже всі метафори поетеси стосуються образів, що передають стани людської душі та тих абстрактних понять, які з цим станом пов'язані. Наприклад: слово уста німії оживило, душа боротись буде до загину, колись живі струни тяжко стогнуть, мова зломила зиму – це повноцінні, багатозначні життєдайні метафори. Кожне слово має своє значення, але крім того, є в нього свій окремий колорит, вага, бо воно говорить не самим значенням, але й звуками, своєю короткістю та розтягненістю і своїм забарвленням. "Мова зломила зиму" – тут не тільки метафора, але й асонанс і алітерація одночасно. Або у рядку "струни тяжко стогнуть" – відчувається, що "стогнуть" вони не тільки завдяки образній метафорі, але й через сам ритм вірша. Мотив природи простежується у вірші "Стояла я і слухала весну...". Структурним центром вірша є символ весни (любов, молодість, надія) – один з основоположних образів лірики Лесі Українки. Особливість вірша полягає в наскрізній персоніфікації образу природи, тому лірична героїня "слухала весну", весна їй "багато говорила..., співала пісню..., таємно-тихо шепотіла" [2, с. 52]. Тут основне не кольори, а звуки. Переважає мелодійний настрій твору, вірш ллється плавно за допомогою алітерації звуків "с", "щ", створюється романтичний настрій вірша. Не уникає письменниця атрибутивних метафор, які мають дві основні граматичні форми вираження – прикметник і дієприкметник: неситі очі, ми серцем голі догола, не люблю каламутного слова: Атрибутивні метафори називають ще метафоричними епітетами: срібляста сивина, перестрашена душа, хитрі очі. Ці метафори, виражені двома словами, словосполученням, набагато легші для сприйняття. Вони також свідчать про лаконізм мови авторки, вміння за допомогою пари слів передати потрібну інформацію, змалювати певний образ чи висвітлити якісь почуття. Аналізуючи мовну палітру творів, відзначаємо, що найбільшою продуктивністю наділені дієслівні метафори, бо саме дієслівна ознака відкриває невичерпні можливості для створення найрізноманітніших метафор. У більшості випадків це словосполучення дієслова та іменника: метнувся вогонь, виринало обличчя, біжить дорога, насувалися хмари. Наприклад: 1. Всі наші сльози тугою палкою Спадуть на серце, – серце запалає... Нехай палає, не дає спокою, Поки душа терпіти силу має. [2, с. 55]. 2. Замерк мій дух, і серце заніміло, і слово з уст озватися не сміло, бо та країна – то була моя... [2, с. 211]. 3. [Хвиля]. Чи вона йде до дна? Може, буде там покійно, Мов рабіня, тихо, вірно Колихать малі молюски, гаптувать прозорі луски, на коралі класти карби, вартувати морю скарби, і слугою під вагою там вона довіку стане й не повстане? [2, с. 215]. Дієслівні метафори є засобом передачі уявлень на основі зіставлення з

конкретними діями: звуковими (голос зривається, тануть кроки); зоровими (стояв пил, тополі відходять); асоціаціями (спалахнула злість). Важливим складником стилю Лесі Українки є порівняння, що поділяються на дві групи. Одні належать до щоденно-розмовної мови, другі – до поетичної, фольклорної.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

306

У першій групі порівнюються реальні предмети з оточення ліричного героя за своєю зовнішньою подібністю, а в другій групі порівняння, побудовані здебільшого на внутрішніх прикметах порівнюваних компонентів. Однак письменниця не завжди пристосовує їх у звичайному, запозиченому з народної живої мови і фольклору, вигляді, частіше перетворює їх, трансформує в оригінальний лад. Загальноживані порівняння, наприклад: голодний, як вовк, голодний, як собака; хитра, як лисичка – знайшли своє місце в порівняльній системі митця: "Ходила, як голодна собака", "На поминках у лісі їла, як той голодний вовк", "Однаково, добра, поблажлива, хитра, як та лисичка", "Вона була така працювита, мов бджола" [2]. Найбільш поширені порівняння творяться навколо сполучних слів як, мов, наче, ніби, неначе. При цьому вони бувають короткі і розгорнуті. 1. Линь, моя пісне, як чайка прудкая... [2, с. 27]. 2. Мов зачарований, стоїть Бахчисарай [2, с. 33]. 3. Тільки ж як сяду край тебе, серденько, мов птиця, заб'ється [2, с. 50]. 4. Най же й русин буде так, як люди! [2, с. 57]. 5. Наш народ, мов дитя сліпее зроду, Ніколи світа-сонця не видав, За ворогів іде в огонь і в воду, Катам своїх поводарів віддав [2, с. 72]. 6. Благаю вас, пісні, мої пісні крилаті, За ним услід, мов іскорки, летить [2, с. 90]. 7. А навколо туман, наче море сумне... Чом його не розвіють сі чари? [2, с. 92]. 8. Та пісня, як море, і стогне, й рида [2, с. 69]. Часто авторка, не задовольняючись простим порівнянням, розгортає їх у порівняльні речення, які дозволяють розширити образ, більш детально описати його: 1. І прудко, мов іскри з багаття огнисті, Мов хвилі гірського потоку сріблесті, Летять голоснії пісні [2, с. 70]. 2. Думки-гадки, мов птахи нічнії, Налетіли тяжкі та суворі Ох, непевні ті думи страшнії, Наче хвилі у північ на морі [2, с. 27]. Отже, різноманітність і багатство поетичних картин широко розгортається перед читачем через різні порівняльні форми. Майстерність поетеси виявилася і в доцільному дозованому наснаженні текстів віршів порівняльними зворотами, завдяки чому вони набули особливої сили звучання. Таким чином, проаналізувавши поезії Лесі Українки, ми можемо зробити висновок, що мовна палітра поетеси дуже насичена і представлена різними художніми засобами, що відіграють велику у роль у відображенні світогляду митця, її естетичного ідеалу.

ЛІТЕРАТУРА 1. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с. 2. Українка Леся. Вибране. Поезії. Поеми. Драматичні твори / Упорядн. Л. С. Дем'янівська. – К.: Дніпро, 1997. – 637 с. 3. Франко І. Леся Українка / Іван Франко. Зібр. Творів у 50-и томах. – Т. XVII. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 247 – 253. 4. Шаповалова Е. О. Особливості шкільного аналізу поетичного твору / Е. О. Шаповалова // Українська мова і література в школі. – 1985. – №2. – С. 38 – 43. 5. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.